

Michał Niedośpiał

Zastępstwo szczególne a dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych

Palestra 31/3-4(351-352), 11-25

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

zna wyjątki od zasady wynagradzania pracowników według ilości i jakości pracy ze względu na potrzeby socjalne i bytowe pracownika.¹⁵ Powołany autor omawia bliżej wyjątki od zasady wynagradzania według ilości i jakości pracy. W szczególności wskazuje na świadczenia uzupełniające wynagrodzenie za pracę: deputaty i minimalne wynagrodzenie za pracę. Sąd Najwyższy wielokrotnie podkreślał, że deputaty (np. deputaty dla pracowników PGR określone układem zbiorowym pracy) przysługują tylko tym pracownikom, którzy mają na utrzymaniu rodziny.¹⁶ Rozmiar deputatu jest uzależniony od czynników nie mających związku z zasadą ekwiwalentności pracy (wymienione już obciążenia rodzinne, pozostawanie w stosunku pracy w określonym czasie, rodzaj pracy).

Zasada wynagradzania pracowników według ilości i jakości pracy doznaje wyjątku ze względu na ustanowienie minimalnych zarobków.

Również uregulowanie poziomu maksymalnego wynagrodzenia za pracę przez ustalenie rozpiętości stawek wynagrodzenia zasadniczego — jak to ma miejsce np. w przepisie art. 9 ustawy z dnia 26 stycznia 1984 r. o zasadach tworzenia zakładowych systemów wynagradzania (współczynniki 1:1,6 lub 1:1,2) oraz ograniczenia wysokości dodatków funkcyjnych — są kolejnym przykładem odstąpienia w obowiązującym współcześnie w Polsce systemie wynagradzania pracowników od zasady wynagradzania pracowników według ilości i jakości pracy.

IV

Zaprezentowane w opinii prawnej zapatrywania podzielone zostały przez uczestników postępowania. Zostały one także zaaprobowane przez Trybunał Konstytucyjny, który oddalił wniosek i stwierdził — jak już wspomniałem na wstępie — że art. 10 ust. 4 ustawy z dnia 26.X.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi jest zgodny z art. 68 ust. 1 Konstytucji PRL.

¹⁵ Zob. M. Seweryński: op. cit., s. 114 i nast.

¹⁶ Zob. wyrok SN z dnia 12.VIII.1983 r. I PRN 112/83, OSNCAP, nr 5, 1984, poz. 77.

MICHAŁ NIEDOŚPIAŁ

ZASTĘPSTWO SZCZEGÓLNE A DZIEDZICZENIE TESTAMENTOWE GOSPODARSTW ROLNYCH

Przedmiotem analizy w artykule jest stosowanie przepisów o zastępstwie szczególnym do dziedziczenia testamentowego w okresie przed 6.IV.1982 r. i po tej dacie (nowela do k.c. z 1982 r.). Zgłoszono też przy okazji pewne postulaty legislacyjne.

Zastępstwo szczególne jest instytucją samoistną. Omówienie go wymaga odrębnego opracowania. W niniejszym artykule zajęto się tylko jedną kwestią: relacją tzw. zastępstwa szczególnego do dziedziczenia testamentowego. Jest to zagadnienie, które nie zostało należycie naświetlone w literaturze. Przed nowelą do k.c. z 1971 r. (Dz. U. z 1971 r. Nr 27, poz. 252) w orzecznictwie SN oraz — w zasadzie — w całej doktrynie przyjęto pogląd, że szczególne przesłanki wymagane przy dziedziczeniu ustawowym od tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2 k.c.) nie mają zastosowania przy dziedziczeniu testamentowym.¹ Na tle obecnie obowiązującego ustawodawstwa należy odrębnie omówić analizowane zagadnienie na tle noweli do k.c. z 1971 r. (co ma zastosowanie do spadków otwartych przed 6.IV.1982 r.)² oraz na tle noweli do k.c. z 1982 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 11, poz. 81, art. 2), co ma zastosowanie do spadków otwartych po 5.IV.1982 r.

I

W punkcie pierwszym zostanie najpierw omówiona problematyka relacji zastępstwa szczególnego do dziedziczenia testamentowego na tle noweli do k.c. z 1971 r. Ponieważ szereg omówionych tu kwestii będzie nadal aktualnych na tle noweli do k.c. z 1982 r., przeto problematyka noweli z 1971 r. zostanie szczegółowo omówiona.

Stanowisko, że przesłanki wymagane przy dziedziczeniu ustawowym od tzw. zastępców szczególnych nie mają zastosowania przy dziedziczeniu testamentowym, przeważa również po noweli do k.c. z 1971 r. Niemniej jednak pojawił się nowi zwolennicy przeciwstawnego poglądu głoszący, że te szczególne wymagania mają zastosowanie także przy dziedziczeniu testamentowym.³ To ostatnie stanowisko początkowo (tj. po wydaniu noweli z 1971 r.) reprezentował również SN (por.: post. SN z 4.IX.1974 r., OSNCP 1975, nr 7—8, poz. 115; uchw. SN z 12.III.1975 r. III CZP 1/75,

¹ Było to ustalone orzecznictwo SN przed nowelą do k.c. z 1971 r. — por. w tym względzie uchwałę SN z 23.III.1970 r. III CZP 98/69, OSNCP 1970, nr 12, poz. 215; ponadto stanowisko takie wynikało pośrednio z całego orzecznictwa SN. Por. poza tym: F. Białhuta (w:) Kodeks cywilny-Komentarz, praca zbiorowa, Warszawa 1972, t. 3, s. 2016; J. Majorowicz: Głosa do uchwały SN z 28.IV.1967 r. III CZP 17/67, NP 1968, nr 1, s. 137 i n.; J.St. Piątowski: Rozrządanie gospodarstwem rolnym w drodze testamentu, Paestra 1969, nr 2, s. 58; S. Ritterman: O stosowaniu obostrzonych warunków dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy dziedziczeniu testamentowym (polemika), PIP 1967, nr 1, s. 115 i n. Specjalne i zarazem wyjątkowe na tle doktryny stanowisko prezentowali: J. Gwiazdomorski: Prawo spadkowe, Warszawa 1972, s. 123 i n.; S. Rejman: Głosa do uchwały SN z 28.IV.1967 r. III CZP 17/67, NP 1968, nr 1, s. 135 i n.

² Por. jednak art. LV i nast. przep. wpraw. k.c. oraz art. 2 § 1 noweli do k.c. z 1971 r. (Dz. U. Nr 27, poz. 252).

³ Por. J. Pietrzykowski: Recenzja pracy J.St. Piątowskiego: Prawo spadkowe — Zarys wykładu, NP 1974, nr 6, s. 814; S. Wójcik: Głosa do orz. SN z 4.IX.1974 r., NP 1976, nr 3, s. 494 i n.

OSNCP 1976, nr 1, poz. 8; nie zajmuje w tej kwestii stanowiska postan. z 16.II.1977 r. III CRN 279/76, OSPiKA 1978, z. 2, poz. 28), ale potem odstąpił — i słusznie — od tego stanowiska, powracając w ten sposób do swego stanowiska sprzed noweli z 1971 r.⁴ Cała rzecz jest natury bardziej ogólnej i wymaga wyjaśnienia znaczenia terminu: osoba powołana z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 1065 k.c.).

Termin ten może być interpretowany w dwojaki sposób: teza A — osoba powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto należy do kręgu spadkobierców ustawowych spadkowego gospodarstwa rolnego; teza C — osobą powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego jest ten, kto odziedzyczyłby z ustawy spadkowe gospodarstwo rolne, czyli kto doszedłby do spadkowego gospodarstwa rolnego z ustawy. *Przykład.* Testator powołuje do dziedziczenia swego gospodarstwa rolnego małoletniego wnuka A — mimo że w chwili otwarcia spadku żyje jego ojciec lub matka — czyli dziecko spadkodawcy B, które nie spełnia wymagań rolnych z art. 1059 k.c. Przy wykładni A powołanie wnuka jest skuteczne (art. 1059 § 1 pkt 4 k.c.), przy wykładni C bezskuteczne (wnuk nie spełnia wymagań z art. 1060 § 2 k.c.). Uzasadnienie normatywne ma teza A, ale jej uzasadnienie przekracza ramy niniejszego opracowania.⁵ Trzeba zatem ująć tylko istotę zagadnienia. Rzecz sprowadza się tu do wykładni słowa „osoba powołana z ustawy”. Należy odróżnić powołanie od dziedziczenia. Powołanie z ustawy oznacza tylko jedną z przesłanek dziedziczenia, tj. przynależność do kręgu spadkobierców ustawowych, natomiast dziedziczenia, czyli dojście do spadku, oznacza pewien zrealizowany stan faktyczny, na który składa się zespół przesłanek dziedziczenia, wśród których powołanie jest tylko jedną z nich (obok np. kolejności powołania, zdolności do dziedziczenia). Wykładnia gramatyczna słowa „osoba powołana z ustawy” uzasadnia zatem tezę A, a przemawia przeciwko wykładni C, która bezzasadnie utożsamia „powołanie” z „dziedziczeniem”. Zwolennicy tezy C pomijają zatem wykładnię gramatyczną słowa „osoba powołana z ustawy”, natomiast kładą nacisk na wykładnię funkcjonalną. Twierdzą oni, że teza C jest zgodna z interesem społeczno-gospodarczym, a ponadto nie stwarza podstaw do obejścia prawa (zwłaszcza art. 1059 § 2, 1060 § 2, 1061 zd. 2, 1062 § 2, 3 k.c.).

Takie postawienie sprawy musi jednak budzić wątpliwości. Co do niektórych innych argumentów na rzecz tezy A, powołuję się na dalsze swoje uwagi do noweli k.c. z 1982 r., gdzie przy innym wprawdzie sformułowaniu tekstu (art. 1065 § 2 k.c.) problem jest jednak ten sam (teza A czy C?). W konsekwencji można więc stwierdzić, że po noweli z 1971 r. zwolennicy tezy C (poza SN) przyjmują, iż do osób powołanych z ustawy

⁴ Por. uchwałę SN z 20.III.1977r. III CZP 19/77, OSNCP 1977, nr 8, poz. 162. Szkoda tylko, że SN nie zajął się zasadniczo tym zagadnieniem i nie podał bliższego uzasadnienia swego stanowiska.

⁵ Por. w tej sprawie M. Niedościał: Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne, Kraków 1982 (rękopis w Bibliotece Jagiellońskiej), s. 100 i n.

do dziedziczenia gospodarstwa rolnego przy dziedziczeniu testamentowym stosuje się szczególne przesłanki wymagane od tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.), natomiast nie stosuje się tu łagodniejszej przesłanki z art. 216 § 1 pkt 1 (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.) ani oczywiście z art. 1059 k.c. Takie stanowisko musi budzić, jak wyżej zaznaczono, zasadnicze wątpliwości. Czy ma ono uzasadnienie? Otóż nie. Więcej nawet — zwolennicy tezy C nie wyciągają z przyjętych założeń właściwych wniosków, co jest zasadniczym argumentem przeciwko takiemu ujmowaniu zagadnienia. Wymagają oni bowiem od osób, które by dziedziczyły gospodarstwo rolne na zasadzie tzw. zastępstwa szczególnego, takich samych przesłanek (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.), jak przy dziedziczeniu testamentowym. Jest to wniosek, który nie może budzić wątpliwości co do swej poprawności, gdyż jest on konsekwencją określonej interpretacji słowa: osoba powołana z ustawy. Wyciągając wniosek pozytywny (słuszny) przy tezie C, zapominają jednak zwolennicy tej tezy o wniosku negatywnym. Bo co dzieje się wtedy, gdy osoba ta nie odpowiada powyższym przesłankom? Otóż wówczas — czego właśnie nie dostrzegają zwolennicy tezy C — osoba ta staje się nie powołaną z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, a skoro tak, to stosuje się do niej wprost art. 1065 zd. 1 w zw. z art. 216 § 1 pkt 1 k.c., czyli dziedziczy ona gospodarstwo rolne na podstawie testamentu, jeżeli pracuje w indywidualnym gospodarstwie rolnym (przepis art. 216 § 1 pkt 1 k.c. jest szerszy niż przesłanki wymagane przy tzw. zastępstwie szczególnym). Jak zatem wytłumaczyć sobie wyciągnięcie takiego wniosku przez zwolenników tezy C, że do wspomnianych osób artykuł 216 § 1 pkt 1 k.c. (w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.) nie ma zastosowania? Przecież wniosek ten nie jest zasadny, gdyż nie zostały wyciągnięte prawidłowe konsekwencje z przyjętego przez tych autorów znaczenia terminu: osoba powołana z ustawy. Ponadto można tu przytoczyć szereg innych argumentów (wymienionych niżej pod pkt 1—7) przeciwko zwolennikom takiej tezy C (tj. za stosowaniem art. 216 § 1 pkt 1 k.c.).

1) Art. 216 § 1 pkt 1 ma zastosowanie także do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (rzecz ta wymaga odrębnego opracowania).⁶ Należy tu tylko zaznaczyć, że przepis ten ma zastosowanie na zasadzie analogii *legis*. Do tego samego wniosku można dojść, stosując wnioskowanie *a maiori ad minus* (skoro art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c. ma zastosowanie do osób obcych, to tym bardziej powinien mieć zastosowanie do osób bliskich) lub argumentację *ad absurdum* (byłoby niedorzecznością, żeby na zasadach złączonych dziedziczyły osoby obce, a nie mogły dziedziczyć osoby bliskie). Wszystkie te wnioskowania prowadzą do tego samego rezultatu, niemniej jednak bardziej przekonujące wydaje się powołanie na analogię z ustawy (na *analogiam legis*). Należałoby to wykorzystać także przy tezie C. W świetle tego, co wyżej powiedziano, jest to w ogóle zbędne, bo art. 1065 zd. 1 k.c. ma przy tezie C zastosowanie

⁶ Por. M. Niedośpiał: op. cit., s. 126 i n.

wprost do takich osób, gdy nie spełniają one wymagań przewidzianych w art. 1060 § 2 (1062 § 2, 3) k.c. Gdyby jednak nie chciano akceptować tego rozumowania, to wówczas można by wykorzystać argument omawiany w niniejszym punkcie.

2) Osoby nie powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego byłyby w lepszej sytuacji niż osoby powołane z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego (art. 216 § 1 pkt 1 k.c. jest łagodniejszy od art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.).

3) Przepisy o tzw. zastępstwie szczególnym są instytucją z istoty swej związaną z dziedziczeniem ustawowym, wobec czego nie mogą mieć zastosowania do dziedziczenia testamentowego.

4) Wspomniane przepisy o zastępstwie szczególnym są przywilejem dla tych osób (stworzenie dla nich szczególnego powołania, gdy żyją bliżsi krewni nie spełniający przesłanek rolnych) i z tego względu nie mogą być interpretowane na ich niekorzyść przy dziedziczeniu testamentowym.

5) Przyjęcie krytykowanego tutaj zapatrywania zwolenników tezy C byłoby często sprzeczne z interesem społeczno-gospodarczym (np. pełnoletni wnuk prowadzący własne gospodarstwo rolne nie mógłby dziedziczyć gospodarstwa z testamentu, jeżeli żyją matka lub ojciec wnuka, ale nie spełniają oni przesłanek z art. 1059 k.c. natomiast małżonek lub dziecko wnuka, którzy pracują wespół z nim, mogliby spadkowe gospodarstwo rolne dziedziczyć w myśl art. 1065 zd. 1 w zw. z art. 216 § 1 pkt 1 k.c.; nawet ukończenie wyższej szkoły rolniczej przez wnuka nie wystarcza do dziedziczenia, natomiast wystarcza na przykład dziecku lub małżonkowi tej osoby, albowiem przy takim stanowisku nie dotyczy wnuka art. 1059, lecz art. 1060 § 2 k.c.). Natomiast gdyby żyli ojciec lub matka wnuka spadkodawcy i spełniali przesłanki z art. 1059 k.c., to przy tak ujętym stanowisku C wnuk byłby osobą nie powołaną z ustawy (w tym wypadku — z mocy art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

6) Przyjęcie, że do wnuka w opisanej w pkt 5 sytuacji ma zastosowanie art. 216 § 1 pkt 1 k.c. (a nie art. 1060 § 2 k.c.), w niczym nie narusza interesu społeczno-gospodarczego. Zresztą skoro wspomniany przepis (art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c.) dotyczy osób obcych i tam ów interes nie jest naruszony, to dlaczego w wypadku osób bliskich (powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego) miałby on być naruszony? Nie jest jasne, w jaki to sposób stosowanie ograniczeń wynikających z art. 1060 § 2 (1062 § 2, 3) k.c. ma się przyczyniać do realizacji celu, dla którego wprowadzono szczególną regulację prawną gospodarstw rolnych.⁷ Należy zakwestionować pogląd, jakoby przepis ten został wprowadzony w interesie społecznym po to, by zapewnić skuteczność art. 1059 k.c.⁸ Przepis art. 1060 § 2 został wprowadzony — według tego poglądu — w tym celu, aby uniemożliwić przejście gospodarstwa rolnego na wnuka (najczęściej mało-

⁷ Por. bliżej B. Kordasiewicz: Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, Ossolineum 1978, s. 121 i n.

⁸ Tak J. Gwiazdomorski: Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych, Palestra 1971, nr 4, s. 35.

letniego), co prowadziłoby do faktycznego władania gospodarstwem rolnym przez dziecko spadkodawcy wyłączone od dziedziczenia. Gdyby ustawodawca chodziło rzeczywiście o wyłączenie małoletniego wnuka, to do art. 1060 § 2 wystarczyłoby wprowadzić przesłanki z art. 1059 § 1 pkt 1—3, § 2 k.c. Ale tego ustawodawca nie uczynił. Również nie jest słuszny argument, że art. 1060 § 2 k.c. został wprowadzony po to, by gospodarstwo rolne przechodziło na osoby, które są przygotowane do zawodu rolnika. Art. 1060 § 2 k.c. wyłącza wnuka pracującego w innych gospodarstwach rolnych niż spadkowe oraz mającego kwalifikacje teoretyczne. Natomiast spełnienie tych wymagań w pełni daje gwarancję należytego prowadzenia gospodarstwa rolnego, czyli spełnia całkowicie cel przepisów rolnych.

7) Nie można w fakcie ustanowienia spadkobiercą wnuka odpowiadającego tylko przesłankom z art. 216 § 1 pkt 1 k.c. — wtedy, gdy żyją ojciec lub matka tej osoby, nie spełniający jednak przesłanek z art. 1059 k.c. — dopatrywać się obejścia prawa. I tu właśnie tkwi całe sedno sprawy, tu tkwi źródło zwalczanej koncepcji. Otóż jeszcze przed nowelą k.c. z 1971 r. twierdzono, że gdyby przyjąć, iż art. 1060 § 2 k.c. nie ma zastosowania do dziedziczenia testamentowego, to obejście prawa za pomocą testamentu byłoby zupełnie łatwe.⁹ Przeciwno temu rozumowaniu należy przytoczyć następujące argumenty:

Przepisów o dziedziczeniu z ustawy *ex definitione* nie można obchodzić testamentem, gdyż obowiązują one właśnie wtedy, gdy go nie sporządzono.¹⁰ Przepisu artykułu 1060 § 2 k.c. nie można obchodzić treścią testamentu. Zagadnienie prawne sprowadza się nie do obejścia prawa, ale do tego, czy te szczególne wymagania dotyczące dziedziczenia gospodarstw rolnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.) zostały podniesione — przez przepisy prawa — również do rangi przesłanek wymaganych przy dziedziczeniu testamentowym. Otóż takiego przepisu nie ma, do tego zaś potrzebny byłby wyraźny przepis prawa. Również wykładnia przepisów kodeksu cywilnego nie zezwala na wyciągnięcie takiego wniosku (por. argumenty przeciwko tezie C).¹¹ Ponadto w analizowanym przykładzie wnuk nie spełniający przesłanek z art. 1060 § 2 k.c. staje się osobą nie powołaną z ustawy, wystarczy więc, że spełnia on przesłankę z art. 216 § 1 pkt 1 k.c. (art. 1065 zd. 1 k.c.).¹²

Przy zastępstwie szczególnym nie ma obejścia prawa (art. 216 § 1 pkt 1, 1065 zd. 1 k.c.), gdyż rzecz nie do tego się tu sprowadza; to samo dotyczy również spadkobiercy rezerwowego (art. 216 § 1 pkt 5 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

Z tych wszystkich przeprowadzonych wyżej analiz wynika wniosek, że teza, jakoby od tzw. zastępców szczególnych przy dziedziczeniu testamentowym wymagało się przesłanek z art. 1060 § 2 (1062 § 2, 3) k.c., jest

⁹ J. Gwiazdomorski: *Prawo spadkowe (...)*, jw. s. 135 i n.

¹⁰ Tego samego zdania jest S. Ritterman, l.c.

¹¹ M. Niedospiąt: op. cit., s. 105 i n.

¹² Przy tezie A artykułu 1060 § 2 k.c. nie stosuje się, a tylko art. 1060 lub 216 § 1 pkt 1 k.c. (jeżeli ten ostatni przepis jest łagodniejszy).

nieuzasadniona. Ustawa nie wymaga przy dziedziczeniu testamentowym surowszych przesłanek z art. 1060 § 2 (1062 § 2, 3) k.c., lecz określa łagodniejsze przesłanki (art. 1059 § 1 pkt 1, 3 cz. II, art. 216 § 1 pkt 1 w zw. z art. 1065 zd. 1 k.c.).

Zagadnienie „obejścia prawa” w tym ujęciu mogłoby być aktualne tylko w wypadku art. 1059 § 1 pkt 4 i 5 k.c. (albowiem brak jest w wyliczeniu art. 1065 zd. 1 k.c. punktów 3, 4 § 1 art. 216 k.c.). Spadkodawca mógłby mianowicie powołać w testamencie do dziedziczenia gospodarstwa rolnego spadkobiercę ustawowego powołanego dopiero w drugiej kolejności, np. małoletniego uczęszczającego do szkół, pobierającego naukę zawodu lub trwale niezdolnego do pracy. *Przykład.* Testator powołuje do dziedziczenia gospodarstwa swego małoletniego brata, mimo że w chwili otwarcia spadku żyje syn spadkodawcy (spełniający przesłanki z art. 1059 k.c.). Jednakże byłoby to zagadnienie szersze, mianowicie obchodzenie art. 1059 § 1 k.c. Nie sprowadza się ono tu jednak do obejścia przepisu prawa, lecz do przesłanek, jakie są wymagane od spadkobiercy testamentowego. W tym konkretnym przykładzie zależy więc to od ustalenia znaczenia słowa: osoba powołana z ustawy. Skoro wykazano wyżej, że jedyną możliwą interpretacją tego słowa jest teza A, to wobec tego również obejście art. 1059 k.c. jest zbędne, skoro przepis ten ma zastosowanie do każdej osoby z kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, choćby nie odziedziczyła ona tego gospodarstwa z ustawy. Wynika stąd, że również poza art. 1060 § 2, 1059 § 2 k.c. nie można przyjąć obejścia prawa, bo nie do tego rzecz się sprowadza. Natomiast przy tezie C osoba „powołana” to „dziedzicząca”, wobec czego art. 1059 § 1 pkt 4, 5 w analizowanym przykładzie nie ma zastosowania. A zatem znowu z innego powodu nie można przyjąć obchodzenia tych przepisów za pomocą testamentu.

Należy podkreślić, że przy tezie C do spadkobierców rezerwowych nie stosuje się ani art. 1059, ani art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c. Natomiast spór co do spadkobierców rezerwowych w wypadku rodziców spadkodawcy (art. 1061 zd. 2 k.c.) jest w znacznym stopniu bezprzedmiotowy, gdyż przesłanki ze zd. 1 i 2 art. 1061 k.c. są takie same, dla nich jednak spór ten ma znaczenie. Przy tezie C bowiem do rodziców stosowałoby się art. 1061 zd. 2 k.c. z zakazem przejścia na art. 216 § 1 pkt 1, 2 k.c., natomiast te ostatnie przesłanki mogą być dla nich nieraz korzystniejsze niż art. 1061 k.c.

W przyjętej w pracy tezie artykuł 1060 § 2 k.c. nie ma zastosowania do osób powołanych z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Do takich spadkobierców stosuje się art. 1059 k.c., ale wystarczy, że spełniają oni przesłanki zawarte w art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c. W analizowanym tu przykładzie będzie zatem szło o art. 1059 § 1 pkt 1, 3 cz. II i art. 216 § 1 pkt 1 k.c. W związku z tym wystarczy praca w każdym indywidualnym gospodarstwie rolnym, natomiast nie jest rzeczą istotną, czy praca ta stanowi dla takiego spadkobiercy główne źródło utrzymania. Uzasadnienie

możności stosowania tutaj art. 216 § 1 pkt 1 k.c. jest takie, jak w uwagach wyżej podanych.

W tekście pracy przyjęto, że przesłanki wymagane od tzw. zastępców szczególnych (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3 k.c.) nie mają zastosowania do dziedziczenia testamentowego. Niemniej w doktrynie przed nowelą z 1971 r., a po noweli z 1971 r. i w doktrynie, i w orzecznictwie, pojawił się pogląd, że przesłanki te mają zastosowanie także do dziedziczenia testamentowego (por. uwagi wyżej). Nie wszystkie jednak występujące przy takim stanowisku wątpliwości zostały całkowicie wyjaśnione. Zilustrują to dwa podane niżej przykłady dotyczące wnuków, ale przyjęte w nich rozwiązania dotyczą także pozostałych zastępców szczególnych (zmianie ulegają tylko wchodzące w zastosowanie numery przepisów).

Przykład I

Osobami powołanymi z ustawy do spadku po osobie S są tylko dwie osoby: D — dziecko oraz W — wnuk spadkodawcy (dziecko osoby D). Osoba D żyje w chwili otwarcia spadku, lecz nie spełnia przesłanek z art. 1059 k.c. Wnuk dziedziczyłby z ustawy, gdyby spełniał przesłanki z art. 1060 § 2 k.c. Zdaniem zwolenników tezy C, do wnuka w razie dziedziczenia testamentowego też należałoby stosować art. 1060 § 2 k.c. (a zatem nie art. 1059 § 1 przed nowelą czy art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c. po noweli). Gdyby wnuk nie spełniał przesłanki z art. 1060 § 2, to nie mógłby dziedziczyć gospodarstwa rolnego (ani z ustawy, ani z testamentu).

Przykład II

Ten sam stan faktyczny, co wyżej, z tą tylko zmianą, że ojciec lub matka wnuka żyją w chwili otwarcia spadku i spełniają jedną z przesłanek z art. 1059 k.c. Czy do wnuka należy stosować art. 1060 § 2 k.c., czy art. 1059 § 1, czy też w ogóle art. 1059 (§ 1, 2)? Uwagi zostaną ograniczone na razie tylko do okresu sprzed noweli z 1971 r. Otóż przed zmianą k.c. w 1971 r. nieliczni zwolennicy stosowania tych szczególnych wymagań (z art. 1060 § 1 k.c.) także do dziedziczenia testamentowego nie zajęli w tym punkcie stanowiska. Niemniej jednak należy przyjąć, że w tym wypadku według tych autorów (J. Gwiazdomorski, S. Rejman) do wnuka stosowałoby się nie art. 1060 § 2 k.c., lecz art. 1059 § 1 k.c. Nie stosowano by art. 1059 § 2 k.c., gdyż według przyjętej przez tych autorów interpretacji art. 1059 § 2 wnuk z ustawy nie dziedziczyłby na podstawie art. 1059 § 2, a zatem także z testamentu nie mógłby dziedziczyć na podstawie art. 1059 § 2.

Jako uzasadnienie, że tak właśnie wspomniani autorzy tę kwestię ujmują, należy podać: 1) ich analizę nakazującą stosowanie art. 1059 § 1 k.c. (oczywiście przed nowelą z 1971 r.) do każdej osoby z pewnymi wyjątkami. Otóż omówiony wyżej przykład I wyliczony jest przez tych autorów wśród

tych¹³ wyjątków, natomiast nie ma tam przykładu II; działa tu więc reguła: stosuje się art. 1059 § 1 k.c.; 2) nie ma w przykładzie II zagadnienia obchodzenia art. 1060 § 2 k.c.; zresztą sytuacja z tego przepisu nie jest w ogóle tutaj zrealizowana (przykład I jej dotyczy). Natomiast motyw obchodzenia przepisów o zastępstwie szczególnym skłonił tych autorów do przyjęcia takich właśnie poglądów (przykład I); 3) nie ma takiej sytuacji, że gospodarstwo rolne faktycznie dostanie się w ręce osoby, która go nie może dziedziczyć z ustawy wskutek braku przesłanek rolnych (art. 1059 k.c.: „faktycznie”, bo z reguły wnuk jest małoletni). Natomiast taka możliwość istniała w przykładzie I i to był ów kolejny motyw, który według tych autorów skłonił ich do takiego właśnie rozstrzygnięcia sprawy (przykład I). Skoro ten motyw tutaj (tj. w przykładzie II) odpada, bo gospodarstwo rolne, jeśli nawet faktycznie dostanie się w ręce ojca lub matki wnuka, to — odmiennie niż w przykładzie I — spełniają oni wymagania ustawowe (art. 1059 k.c.) i dają gwarancję należytego prowadzenia tego gospodarstwa. Taki byłby tok wnioskowania tych autorów, ale, jak wykazano, motyw ten jest nieprawdziwy (art. 1060 § 2 nie stosuje się); 4) sposób rozstrzygania przez niektórych autorów zagadnień po noweli,¹⁴ podobnie jak przez nowych zwolenników tego rozwiązania,¹⁵ wskazuje na to, że tak właśnie należało rozstrzygnąć przed nowelą z 1971 r. (według tych autorów) stan faktyczny z przykładu II (art. 1059 § 1, a nie art. 1060 § 2 k.c.).

I tu można się dopatrzeć pewnej niekonsekwencji w stanowisku tych autorów, porównując przykład I z II. Wnuk, zależnie od sytuacji, tj. czy jego ojciec lub matka spełniają przesłanki z art. 1059 k.c., czy też nie, musiałby spełniać inne przesłanki. W pierwszym wypadku stosowano by do wnuka art. 1059 § 1 k.c., w drugim zaś — art. 1060 § 2 k.c. To zróżnicowanie dotyczące tej samej osoby budzi wątpliwości (i to zasadnicze); należy ponadto dodać, że nie miało ono uzasadnienia normatywnego.

Uwagi powyższe (do przykładu II) dotyczyły okresu sprzed noweli z 1971 r. Po zmianie k.c. w 1971 r. w przykładzie II do wnuka stosowano by — według tych autorów — art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c. (albowiem wnuk jest osobą nie powołaną z ustawy). Oczywiście uwaga ta dotyczy również nowych zwolenników tej tezy, których pozyskała sobie ta teza po noweli

¹³ J. Gwiazdomorski: *Prawo spadkowe*, op. cit., s. 147 i n.

¹⁴ J. Gwiazdomorski: *Prawo spadkowe*, op. cit., s. 327.

¹⁵ Na przykład S. Wójcik: op. cit., s. 500 i n. Przeciwno stosowaniu przepisów o zastępstwie szczególnym do dziedziczenia testamentowego por. np. J. St. Piątkowski: *Prawo spadkowe*, Warszawa 1979, s. 155 i n. (wraz z literaturą tam cytowaną); S. Breyer: *Nowe przepisy o dziedziczeniu gospodarstw rolnych*, Palestra 1972, nr 10, s. 11; B. Kordasiewicz: op. cit., s. 121 i n.; tenże: *Głosa do uchwały SN z 12.III.1975 r. III CZP 1/75, OSPiKA 1976, z. 5, poz. 91*; E. Paluszkiewicz: *Głosa do postan. SN z 4.IX.1974 r. III CRN 167/74, OSPiKA, 1976, z. 4, poz. 88*; taż: *Przemiany w zasadach testamentowego dziedziczenia gospodarstw rolnych*, Palestra 1977, nr 2, s. 17; J. Rostkowski: *Gospodarstwo rolne w świetle prawa*, Warszawa 1975, s. 79.

z 1971 r. W przykładzie I po zmianie k.c. w 1971 r. stosowaliby oni także art. 1062 § 2, a nie art. 216 § 1 pkt 1, 2, 5 k.c. (1059) k.c.

II

Przedmiotem analizy będzie teraz relacja zastępstwa szczególnego do dziedziczenia testamentowego na tle spadków otwartych po 5.IV.1982 r. (nowela do k.c. z 1982 r.). Rzecz sprowadza się do wykładni art. 1065 § 2 k.c. Możliwe są tu dwie interpretacje tego przepisu. Pierwsza, w myśl której w art. 1065 § 2 k.c. idzie o osobę, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego.¹⁶ A zatem nie chodziłoby o każdą osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, lecz tylko o taką, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne. Druga, w myśl której w art. 1065 § 2 k.c. chodzi o osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, która jest uprawniona do dziedziczenia gospodarstwa z ustawy.¹⁷ Nie jest tu już istotne, czy osoba taka rzeczywiście dziedziczyłaby na podstawie ustawy. *Przykład.* Testator powołuje do dziedziczenia gospodarstwa małoletniego wnuka A, mimo że żyje w chwili otwarcia spadku dziecko spadkodawcy B (ojciec lub matka osoby A) nie spełniające wymagań z art. 1059 k.c. Przy wykładni pierwszej ustanowienie wnuka jest bezskuteczne (brak przesłanek z art. 1060 k.c.), przy interpretacji drugiej powołanie wnuka jest ważne (art. 1059 pkt 2 k.c.). Powyższe ogólne stwierdzenia i podany przykład świadczą o tym, jak dyskusyjne jest utrzymywanie zastępstwa szczególnego przy pewnej interpretacji art. 1065 § 2 k.c. Nie ma problemu przy wykładni pierwszej, gdyż tutaj przepisy o zastępstwie szczególnym nie mogą być „obchodzone”. Jest to niewątpliwie wielką zaletą tego stanowiska. Przepisy kodeksu cywilnego są spójne, i to zarówno przy dziedziczeniu ustawowym jak i testamentowym. Inaczej natomiast jest przy wykładni drugiej. Tu prze-

¹⁶ Tak J. Szachniewicz: Zmiany ustawodawcze w prawie rolnym, cz. II, *Palestra* 1982, nr 8, s. 8.

¹⁷ Tak np.: S. Dmowski: *Spadki*, Warszawa 1984, s. 41 i n.; J. Gwiazdomorski: *Prawo spadkowe w zarysie (zaktualizowane przez A. Mączyńskiego)*, Warszawa 1985, s. 125 i n.; A. Lichorowicz: *Recenzja pracy J. Majorowicza i J. Pietrzykowskiego: Zmiany w regulacji stosunków prawnych w rolnictwie*, Warszawa 1984, *PiP* 1984, nr 12, s. 100; M. Niedośpiał: *Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne*, *Palestra* 1983, nr 10, s. 27 i n.; tenże: *Głosa do uchwały SN z 8.II.1984 r. III CZP 74/83, NP 1985, nr 7—8, s. 128 i n.*; A. Oleszko: *Przeniesienie własności nieruchomości rolnych*, Warszawa 1986, s. 75; J. Pietrzykowski (w:) J. Majorowicz, J. Pietrzykowski: *Zmiany w regulacji stosunków prawnych w rolnictwie*, Warszawa 1984, s. 136; E. Skowrońska: *Powołanie spadkobiercy gospodarstwa rolnego w testamencie*, *PiP* 1985, nr 11—12, s. 127 i n.; Z. Truszkiewicz: *Dziedziczenie testamentowe gospodarstwa rolnego w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego*, *NP* 1986, nr 4—5, s. 44 i n.; S. Wójcik: *Nowe uregulowanie w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych*, *PiP* 1982, nr 9, s. 37; uchwała SN z 8.II.1984 r. III CZP 74/83, *OSNCAP* 1984, nr 9, poz. 149 i *OSPİKA* 1984, z. 9, poz. 183 (co do wykładni tej uchwały por. także moją głosem wyżej cyt.).

pisów o zastępstwie szczególnym nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego. Można zatem zmienić podstawę powołania z ustawy na testament — jak w podanym wyżej przykładzie — i powołanie będzie ważne. Dotyczy to osób wymienionych w art. 1059 pkt 2, 3 k.c. Przepisy kodeksu cywilnego o zastępstwie szczególnym przy drugiej interpretacji są łatwe do „obejścia”, gdyż są po prostu zbędne.

Uzasadnienie normatywne ma teza druga. Przy niej nie stosuje się przepisów o zastępstwie szczególnym do dziedziczenia testamentowego. Odmienne natomiast jest przy tezie pierwszej, gdyż przy niej przepisy o zastępstwie szczególnym mają zastosowanie do dziedziczenia testamentowego. Należy teraz podać krótkie uzasadnienie tezy drugiej, która w zasadzie powszechnie przyjęta jest w literaturze.

Dla uzasadnienia tej tezy drugiej w polemice z tezą pierwszą, jak to już przedtem wskazano, należy wykorzystać ponadto odpowiednio argumenty podane wcześniej (na tle kodeksu cywilnego w brzmieniu ustalonym nowelą z 1971 r.) przy uzasadnianiu tezy, że przepisy o zastępstwie szczególnym nie mają zastosowania do dziedziczenia testamentowego (teza druga jest odpowiednikiem poprzedniej tezy A, natomiast teza pierwsza — tezy C). Nie ma potrzeby do tego wracać. Czuję się zwolniony od przytaczania tu szczegółowej analizy tezy drugiej i pierwszej, gdyż uczyniłem to już w poprzednich opracowaniach (por. przypis 17); ponadto istnieje już literatura przedmiotu, do której odsyłam (por. przypis 17).

Artykuł 1065 § 2 k.c. używa dwóch sformułowań: „osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych” oraz osoba, która „byłaby uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy”. Jest to sformułowanie, przy wykładni pierwszej, wewnętrznie sprzeczne. Sprzeczności tej unika się, gdy przyjmuje się rozwiązanie drugie. Każda osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może teoretycznie gospodarstwo dziedziczyć. Wystarczy tylko, że powołany w pierwszej kolejności nie chce lub nie może gospodarstwa dziedziczyć; wówczas do gospodarstwa dochodzą osoby powołane w dalszej kolejności. Wykładnia druga jest zgodna ze znaczeniem terminu „osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych”. Wykładnia gramatyczna art. 1065 § 2 wskazywałaby — jak się wydaje — na korzyść tezy drugiej. Przeciwno wykładni pierwszej, a za wykładnią drugą przemawia także wykładnia genetyczna (historyczna). Interpretacja druga jest zgodna z rzeczywistą treścią poprzednich redakcji art. 1065 k.c. (z 1964 r. i 1971 r.).¹⁸ Wykładnia druga jest zgodna ze swobodą testowania, podstawową zasadą prawa spadkowego. Z niej wypływa też wskazówka interpretacyjna, żeby wszelkie wątpliwości interpretacyjne rozstrzygać na korzyść tezy drugiej. Wykładnia pierwsza ogranicza swobodę testowania od strony podmiotowej (nie każda osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych dziedziczy na podstawie testamentu, ale tylko ta, która

¹⁸ Por. J.St. Piątkowski: *Prawo spadkowe*, op. cit., s. 148 i n. (wraz z cytowaną tam literaturą) oraz poczynione uwagi w niniejszym artykule wraz z zestawioną literaturą.

odziedziczyłyby z ustawy spadkowe gospodarstwo rolne); ponadto interpretacja ta zmusza często spadkodawcę do zmiany testamentu, aby mu zapewnić skuteczność. Pewne postanowienia, które w chwili sporządzania testamentu były „skuteczne”, mogą się okazać w nowym stanie faktycznym „bezskuteczne” — i odwrotnie. Do takich zmian w zasadzie nie byłby zmuszony spadkodawca przy wykładni drugiej.

Spadkodawca przy wykładni pierwszej nie może — w chwili sporządzenia testamentu — ustalić stanu hipotetycznego, jaki istniałby, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. Z tego powodu testator nie mógłby ustalić (i to nie tylko w dacie sporządzenia testamentu), kto byłby jego spadkobiercą ustawowym, tak że w konsekwencji spadkodawca nie wiedziałby, jakim przesłankom ma odpowiadać ustanowiony przez niego spadkobierca. Wynikałaby stąd niepewność, czy powołanie spadkobiercy jest skuteczne. Dlatego wykładnia pierwsza unicestwiałaby funkcję społeczną i gospodarczą testamentu. Kodeks cywilny nie daje do tego podstaw. Powyższych niekonsekwencji nie ma przy wykładni drugiej.

Jeśli przyjąć wykładnię pierwszą, to testator mógłby ją unicestwić przez stosowne rozrządzenia testamentowe, czego jednak nie można by uznać za obejście prawa. *Przykład.* Spadkodawca powołuje w testamencie 10-letniego wnuka (A), chociaż w chwili otwarcia spadku żyje ojciec wnuka (syn spadkodawcy, B), który spełnia przesłankę z art. 1059 pkt 1 k.c.; w tym samym testamencie spadkodawca wyłącza osobę B od dziedziczenia z ustawy. Powołanie wnuka jest ważne. Powyższych niekonsekwencji nie ma w ogóle przy tezie drugiej, gdyż w podanym stanie faktycznym powołanie małoletniego wnuka jest zawsze skuteczne.

Wykładnia druga jest zgodna z zasadami etycznymi. Jest ona uzasadniona względami społecznymi (humanitarnymi) i odpowiada względom gospodarczym. Nie sprzeciwia się ona realizacji celów społeczno-gospodarczych przyświecających przepisom o dziedziczeniu gospodarstw rolnych.

Nieprawdziwa jest teza — jak to już wykazano — że interpretacja druga prowadzi do obejścia przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym (art. 1060, 1062 k.c.). Przy pomocy testamentu nie można obchodzić przepisów o dziedziczeniu ustawowym, które tylko w tym porządku obowiązują. Problem prawny nie sprowadza się do obejścia prawa, lecz do tego, czy przepisy o zastępstwie szczególnym (art. 1060, 1062 k.c.) zostały również podniesione do rangi przepisów wymaganych przy dziedziczeniu testamentowym. Do tego potrzebny byłby wyraźny przepis prawa. Również wykładnia ustawy, w tym artykułu 1065 k.c., prowadzi do wniosku, że kodeks cywilny takiego przepisu nie zawiera. W literaturze przedmiotu przed nowelą k.c. słusznie przeważało stanowisko, że przepisów o zastępstwie szczególnym nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego. Nie ma podstaw prawnych, aby obecnie odmiennie tę rzecz rozwiązywać.

Poza tym rozwiązanie drugie, odmiennie niż pierwsze, jest zgodne z kierunkiem noweli do k.c. z 1982 r., której celem była dalsza liberalizacja zasad dziedziczenia gospodarstw rolnych. Także likwidacja szczególnych

uprawnień Skarbu Państwa przy dziedziczeniu gospodarstw rolnych (uchylenie art. 1063 k.c.) wskazuje chyba na to, że ustawodawca chciał podkreślić rodzinny charakter gospodarstwa rolnego. W tym kierunku idzie też nowy art. 1063 k.c. Odpowiada to lepiej proponowanemu rozwiązaniu drugiemu. Zwolennicy tezy C (rygorystycznej) na tle noweli do k.c. z 1971 r. z reguły odstąpili od swego stanowiska na tle noweli z 1982 r., przyjmując tezę drugą (liberalną).¹⁹ Względ na szczególną ochronę rodziny, który leży u podstaw prawa spadkowego, uzasadnia także wykładnię drugą. Przemawia za nią również teoria woli, która jest przyjęta na tle testamentu.

Z tych wszystkich uwag wypływa wniosek, że ustawodawca przyjął — jak się wydaje — rozwiązanie drugie, wobec czego przepisów o zastępstwie szczególnym nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego.

Na gruncie noweli do k.c. z 1982 r. można prezentować zupełnie nowe stanowisko, że odpadł mianowicie w ogóle (tj. niezależnie od tego, czy przyjmie się tezę pierwszą, czy też drugą) problem stosowania przepisów obostrzonych o zastępstwie szczególnym (art. 1060, 1062 k.c.) do dziedziczenia testamentowego. Jest to zbędne dlatego, że artykuł 1065 § 1 k.c. dotyczy każdej osoby fizycznej (należącej do kręgu zarówno spadkobierców ustawowych, jak i osób spoza tego kręgu). Art. 1065 § 1 odsyła do przepisów o przeniesieniu prawa własności (art. 160 § 1 k.c.). Wymagania przewidziane dla zastępców szczególnych (art. 1060, 1062) zbieżne są z wymaganiami przewidzianymi w art. 1065 § 1 w zw. z art. 160 § 1 k.c. Osoba z kręgu spadkobierców ustawowych może dziedziczyć na podstawie art. 1065 § 1 (160 § 1) k.c. bez względu na to, czy w konkretnej sytuacji dziedziczyłaby gospodarstwo rolne z ustawy. Nie może być tak, żeby osoby obce (nie należące do kręgu spadkobierców ustawowych) były w lepszej sytuacji niż osoby bliskie spadkodawcy (należące do kręgu spadkobierców ustawowych). Spór z art. 1065 § 2 k.c. dotyczy (w analizowanej kwestii) osób z art. 1059 pkt 2, 3 k.c. Byłby to wniosek optymistyczny.²⁰ Taka też była jedna z tez mojej pracy doktorskiej. Odmienne było przy jednej z możliwych interpretacji art. 1065 (teza C) przed nowelą do k.c. z 1982 r. Wypada tu tylko wspomnieć, że podobnie odpadł obecnie problem tzw. spadkobiercy rezerwowego (dawniej art. 1059 § 2, 216 § 1 pkt 5, 1065 k.c., a obecnie art. 1065 § 1 w zw. z art. 160 § 1, a także art. 1059 pkt 1 k.c.). Te kontrowersyjne rozwiązania zastępstwa szczególnego i spadkobiercy rezerwowego na tle dziedziczenia testamentowego zostały obecnie uchylone. Nie sposób nie dostrzec korelacji między tymi rozwiązaniami ustawowymi. Szkoda tylko, że ustawodawca nie uchylił (przez przeoczenie redakcyjne) przepisów o zastępstwie szczególnym także przy dziedziczeniu ustawowym, ale o tym będzie mowa jeszcze dalej.

¹⁹ Por.: J. Pietrzykowski: l.c.; S. Wójcik: l.c.; uchwała SN z 8.II.1984 r. (cyt. wyżej w przyp. 17 wraz z moją interpretacją tej uchwały, zamieszczoną w glosie w tymże przyp. 17).

²⁰ Podobny wniosek wysuwa Z. Truszkiewicz: op. cit., s. 56.

III

Czas zatem na konkluzje i wnioski *de lege ferenda*.

Ponowna nowela do k.c. z 1982 r. — przy innych sformułowaniach tekstu — powtórzyła poprzednie wątpliwości interpretacyjne: teza druga (sformułowana na tle noweli z 1982 r.) jest odpowiednikiem poprzedniej tezy A, a obecna teza pierwsza — poprzedniej tezy C. Jak to już szczegółowo uzasadniono, na tle noweli do k.c. z 1971 r. uzasadniona jest teza, że przepisów o zastępstwie szczególnym nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego (teza A). Podobny wniosek należy wyprowadzić na tle noweli do k.c. z 1982 r. (teza druga, por. wyżej).

Wnioski *de lege ferenda* dotyczą noweli do k.c. z 1982 r. Przepisy o zastępstwie szczególnym — z przyczyn wskazanych wyżej — powinny być uchylone. Osobę, która żyje w chwili śmierci spadkodawcy, a nie spełnia przesłanek rolnych, powinno się traktować tak, jakby osoba ta nie żyła w chwili otwarcia spadku. Dalsi krewni powołani w jej miejsce według zasad ogólnych dochodziliby do spadku na podstawie art. 1059 k.c. Ma to znaczenie dla osób małoletnich pobierających naukę zawodu, uczęszczających do szkół, trwale niezdolnych do pracy (art. 1059 pkt 2, 3 k.c.). Wprowadzenie takiej fikcji prawnej (zgonu) nie byłoby czymś nowym na tle kodeksu cywilnego. Teoretycznie można zresztą przyjąć także inne rozwiązanie. Na przykład osobę, która żyje w chwili otwarcia spadku, a nie spełnia przesłanek rolnych, traktowano by tak, jakby żyła w chwili otwarcia spadku. Natomiast przesłanki zastępstwa szczególnego (art. 1060, 1062) należałoby rozszerzyć z punktu 1 art. 1059 także na punkty 2, 3 tegoż artykułu. Bardziej jednak adekwatne jest rozwiązanie poprzednie, tj. fikcja zgonu.

Proponowana treść art. 1065 k.c. (co do osób fizycznych) — aby usunąć tu wszelkie wątpliwości — powinna być m.zd. taka: „Art. 1065 § 1. Osoba należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może na podstawie testamentu dziedziczyć gospodarstwo rolne, jeżeli w chwili otwarcia spadku spełnia którykolwiek z warunków przewidzianych w art. 1059 k.c. § 2. Osoba nie należąca do kręgu spadkobierców ustawowych może być spadkobiercą testamentowym gospodarstwa rolnego, jeżeli w chwili otwarcia spadku odpowiada warunkom wymaganym dla nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności. § 3. Jeżeli gospodarstwo rolne zostało przeznaczone w testamencie osobie nie odpowiadającej wymaganiom przewidzianym w paragrafach poprzedzających, dziedziczą je spadkobiercy ustawowi. § 4. Jeżeli ani małżonek, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, gospodarstwo rolne na podstawie testamentu dziedziczą spadkobiercy należący do kręgu spadkobierców ustawowych na zasadach ogólnych”.

Uchylono by jednocześnie art. 1060 i 1062 k.c. Nowy artykuł 1060 lub art. 1059 § 2 miałby treść: „Spadkobierca, który żyje w chwili śmierci

spadkodawcy, a nie spełnia warunków rolnych, zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku”.

W art. 1065 § 1, 4 (proponowanym wyżej) nie ma wzmianki o osobach trwale niezdolnych do pracy, które należą do kręgu spadkobierców ustawowych, bo osoby te dziedziczą na podstawie art. 1065 § 1 (proponowanym). Art. 1065 § 4 (nowy) nawiązuje do myśli art. 1063 k.c., stosując ją na tle dziedziczenia testamentowego, aby uniknąć wątpliwości. Słowo „warunek” powinno być zastąpione we wszystkich przepisach tytułu X księgi IV k.c. słowem „przesłanki (rolne)”, nie jest to bowiem warunek w sensie techniczno-prawnym (art. 89 k.c.).

Propozycje moje co do osób fizycznych idą jeszcze dalej. Jeśli ustawodawca ma pozostać przy szczególnej regulacji gospodarstw rolnych, to byłoby celowe ujednoczenie przesłanek dziedziczenia ustawowego i testamentowego. Art. 1059 k.c. miałby zatem następujące brzmienie: „Art. 1059. § 1. Spadkobiercy dziedziczą z ustawy albo z testamentu gospodarstwo rolne, jeżeli w chwili otwarcia spadku: 1) odpowiadają warunkom do nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności albo 2) są małoletnimi bądź też pobierają naukę zawodu lub uczęszczają do szkół, albo 3) są trwale niezdolni do pracy. § 2. Spadkobierca, który żyje w chwili śmierci spadkodawcy, a nie spełnia warunków rolnych, zostaje wyłączony od dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku”.

Oczywiście należałoby uchylić art. 1060, 1062, 1065 § 1—3 k.c. Wymagałoby to (nowela art. 1059 i nast.) dalszej liberalizacji przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych. Można by także rozważyć, czy nie uchylić przepisów rolnych o dziedziczeniu, zachowując ograniczenia gospodarstw rolnych jedynie na etapie działu spadku (na wnioszek),²¹ co jednak wykracza już poza ramy niniejszego opracowania i jest zagadnieniem bardziej ogólnym.

²¹ Por. jeszcze dalej idące propozycje moje w artykule: Dziedziczenie (...), op. cit., Pałestra 1983, nr 10, s. 31.